

Wilczyńska, Elwira

"Odwieczny naród : Polak i katolik w
Żmiącej", Michał Łuczewski, Toruń 2012
: [recenzja]

Rocznik Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu 4, 180-182

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Elwira Wilczyńska

(Wydział Nauk Historycznych

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

**Michał Łuczewski,
Odwieczny naród.
Polak i katolik w Żmiącej,**

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu

Mikołaja Kopernika, Toruń 2012, ss. 644

Mogłoby się wydawać, że kompetencje etnologa nie są wystarczające do rzetelnego zrecenzowania socjologicznej monografii wsi, jednak wydana w serii Monografie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej książka Michała Łuczewskiego jest pozycją o tyle ciekawą, że otwiera przed czytelnikiem wiele perspektyw interpretacyjnych. Autor wykorzystuje narzędzia nie tylko socjologii, ale także antropologii i historii, łączy ponadto różne podejścia teoretyczne, proponując oryginalną metodę badań procesów tożsamościowych. Interdyscyplinarność badań oraz wielość możliwych odczytań czynią z *Odwiecznego narodu...* pozycję interesującą również (a może przede wszystkim) dla etnologów i folklorystów, i z tej perspektywy postaram się przyjrzeć monografii Michała Łuczewskiego.

Po pierwsze: rozważania Łuczewskiego stanowią kontynuację ponadstuletnich badań nad wsią Żmiącą (woj. małopolskie, pow. limanowski, gm. Laskowa). Sam autor, powołując się na przegląd Michaela Burawoya¹, nazywa ją „najdłużej badaną wsią na świecie” (s. 46). Historię zainteresowania ludzi nauki tą miejscowością rozpoczyna wizyta Franciszka Bujaka w 1901 roku. Efektem badań socjologa jest, wydana w 1903 roku, pierwsza monografia wsi², która stała się punktem odniesienia dla późniejszych badaczy Żmiącej. Należy wśród nich wymienić Piotra Stacha (historyk, opisał Żmiącą w latach 1941-45), Tomasza Rykałę (pracował nad ekonomiczną monografią wsi), Czesława Blajdę (nauczyciel, etnograf-amator) oraz Stanisława Ossowskiego i Stanisława Nowaka, których badania podjął Zbigniew Wierzbicki, autor kolejnej monografii miejscowości³, wydanej dokładnie 60 lat po ukazaniu się pracy Bujaka. Wiele opisów wsi pozostawili także lokalni inteligenci, m.in. nauczycielka Zofia Oleksy czy Małgorzata Sromek⁴.

Książka Łuczewskiego wpisuje się zatem w długą historię badań Żmiącej, stanowiąc trzecią jej monografię. Autor, mając świadomość niezwykłości sytuacji, w jakiej znajduje się pisząc *re-revisit*, czyli monografię po-powtórna (s. 51), deklaruje, że dystansuje się wo-

1 M. Burawoy, *Revisits: An Outline of a Theory of Reflexive Ethnography*, „American Sociological Review” (2003), nr 5, s. 645-679.

2 F. Bujak, *Żmiąca, wieś powiatu limanowskiego: stosunki gospodarcze i społeczne*, Kraków 1903.

3 Z. Wierzbicki, *Żmiąca w pół wieku później*, Wrocław 1963.

4 M. Sromek, *Żmiąca*, Ujanowice 1999.

bec prac swoich poprzedników (s. 53). Rezygnuje z replikacji bądź falsyfikacji przedstawionych tam twierdzeń, traktując wcześniejsze monografie Źmiącej jako źródła do prowadzenia własnych badań. Książka Łuczewskiego odbiega zresztą od tradycyjnego modelu monografii wsi, autor koncentruje się bowiem na zgłębieniu problemu kształtowania się współczesnej tożsamości narodowej żmiącan (od postawy antypolskiej, która punkt kulminacyjny osiągnęła podczas rabacji galicyjskiej, aż do ukształtowania się wzorca Polaka-katolika), rezygnując z całościowego opisu życia społeczności. Warto zauważyć, że nie spotykane zainteresowanie przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych Źmiącą i będąca jego wynikiem bogata literatura poświęcona wsi otworzyły przed autorem *Odwiecznego narodu...* możliwość pełniejszej rekonstrukcji życia społecznego miejscowości w różnych kontekstach historycznych. Nie to jest jednak głównym powodem, dla którego to właśnie Źmiąca stała się przedmiotem zainteresowania socjologa, ale specyfika osady, będącej nie tylko najdłuższą badaną, ale także (zdaniem autora) najbardziej konserwatywną wsią w Polsce (s. 42). Warto jednak zauważyć, że nietypowość Źmiącej przekłada się wprost na niemożność uogólnienia przedstawionych w monografii tez. Należy wobec tego z dużą ostrożnością odnosić się do ustaleń Łuczewskiego, szczególnie w kontekście prób przełożenia ich na bardziej ogólny poziom. Autor, koncentrując się na wybranym środowisku, nie czyni bowiem rozróżnienia między mechanizmami charakterystycznymi dla badanej wsi a tymi, które były/są typowe dla całego regionu lub kraju.

Po drugie: książkę Łuczewskiego wpisać można w nurt badań nad tożsamością (w tym przypadku narodową), jej genezą, uwarunkowaniami i wyznacznikami. Analizowana z tej perspektywy monografia jawi się jako głos w dyskusji nad mechanizmami narodotwórczymi. Autor, odwołując się do aktualnych teorii narodu: prymordializmu, etnosymbolizmu, modernizmu, konstruktywizmu, proponuje integralną teorię narodu jako swoistą syntezę wzajemnie uzupełniających się propozycji badawczych. Jej wyższość nad wymienionymi wyżej teoriami polegać ma na wprowadzeniu wielostopniowego przedstawienia rozwoju narodu (zamiast preferowanego przez większość nurtów podziału dychotomicznego), modyfikowanego w zależności od specyfiki badanej rzeczywistości kulturowej. W przypadku Źmiącej autorowi udało się wyróżnić sześć etapów rozwoju tożsamości narodowej (pokrywających się ze zmianami historycznymi): etap marginalizacji (do 1770 roku – chłop wykluczony z narodu), etap imperializacji (do 1846 roku – chłop cesarski), etap dymorfizmu (do 1918 roku – tylko elity wsi uważają się za Polaków), etap trzech narodów (do 1945 roku – trzy przeciwstawne wizje polskości: chłopska, katolicka i państwowa), etap Polaka-katolika (do 1989 roku – umocnienie katolickiej idei polskości), etap prymordializacji (po 1989 roku – naród został unieśmiertelniony, ujednoczony i umoralniony; s. 556). Ponadto teoria integralna postuluje pogłębiony opis rozwoju narodowego z uwzględnieniem czynników kulturowych, społecznych i jednostkowych. Zgodnie z tym założeniem metodologicznym Łuczewski, opisując proces unarodowienia chłopca żmiąckiego, wnikliwie analizuje towarzyszące mu konteksty: kulturowy, polityczny, ekonomiczny i społeczny. Rekonstruuje także dominujące w danej epoce ideologie narodowe i powstałe wobec nich alternatywy, bada relacje między nimi i próbuje ustalić czynniki, jakie wpłynęły na sukces jednych i porażkę innych stanowisk. Autor – zgodnie z wytycznymi teorii integralnej (a więc spajającej różne punkty widzenia) – nie ogranicza się jednak tylko do analizy elementów obiektywnych czynnych w procesie narodotwórczym. Obok nich pod uwagę wzięte zostają przekonania i działania jednostkowe. Oczywiście, o ile badania terenowe pozwalają uzyskać relatywnie wiarygodny obraz stosunku pojedynczych aktorów społecznych wobec zaistniałych warunków zewnętrznych, o tyle w odniesieniu do epok wcze-

śniejszych⁵ nasze możliwości poznawcze ograniczone są przez ilość i jakość dostępnych źródeł. Łuczewski podejmuje jednak, w miarę możliwości, próbę rekonstrukcji indywidualnych czynników kształtujących tożsamość narodową chłopów ze Żmiącej. Dystansuje to jego rozważania zarówno wobec deterministycznej, jak i woluntarystycznej wizji dziejów, a jednocześnie pozwala wyzyskać poznawcze zalety obu.

Po trzecie: *Odwieczny naród...* jest także książką historyczną, podejmującą wprawdzie dość wąskie zagadnienie rozwoju ideologii narodowej, ale we wszystkich jego uwarunkowaniach zewnętrznych. Ze względu na przedmiot badań, jakim jest w istocie społeczność wiejska, rozważania Łuczewskiego oscylują wokół historii oglądanej i opowiadanej z perspektywy oddolnej – z pozycji żmiąckich chłopów (którzy od 1945 roku systematycznie przekształceni byli w rolników). Do przyjęcia takiej perspektywy badawczej skłania zaproponowana w monografii definicja narodu jako „ruchu ideologów narodowych”, przy zastrzeżeniu, że „ideologiem narodowym jest i Kościuszko, i galicyjski chłop” (s. 64). Jest to zatem definicja podkreślająca dynamizm wspólnoty narodowej, a więc jej zmienność w czasie, historyczność oraz wielość ideologii narodowych i ich egalitaryzm. Wprawdzie ideologie narodowe tworzone są przez elity intelektualne, ale po przyjęciu ich przez szersze warstwy społeczeństwa ulegają licznym przemianom. I właśnie ów proces przemian stara się odtworzyć Łuczewski, widząc w żmiąckich chłopach aktywnych współtwórców świata społecznego, a nie tylko produkt procesów dziejowych.

Zadanie to jest o tyle trudne, że jako najpóźniej wyemancypowana warstwa społeczna, chłopie nie pozostawili po sobie zbyt wielu źródeł, które pozwalałyby zrekonstruować ich sposób widzenia rzeczywistości. Autor korzysta więc ze źródeł historycznych i etnograficznych, z relacji emisariuszy próbujących nakłonić włościan do poparcia sprawy narodowej, wspomnień i zapisków żmiąckich inteligentów (przede wszystkim księdza Jana Chelmeckiego), próbując na tej podstawie zrekonstruować motywy działania chłopów. Przedstawione zostają również życiorysy najważniejszych – z punktu widzenia przemian narodotwórczych – jednostek działających na terenie Żmiącej i ich wpływ na postawę społeczności wiejskiej. Łuczewski pokazuje tym samym, że historia Polski jest w istocie historią wiosek, rodzin i jednostek, a to, kim dziś jesteśmy, sanowi niejednokrotnie efekt przypadku i dziejowego zbiegu okoliczności.

Literatura

Bujak Franciszek, *Żmiąca, wieś powiatu limanowskiego: stosunki gospodarcze i społeczne*, G. Gebethner i Spółka, Kraków 1903.

Burawoy Michael, *Revisits: An Outline of a Theory of Reflexive Ethnography*, “American Sociological Review” (2003), nr 5, s. 645-679.

Sromek Małgorzata, *Żmiąca – wieś w dobrach Klarysek Starosądeckich. Historia i teraźniejszość*, Drukarnia Archidiecezjalna w Katowicach, Ujanowice 1999.

Wierzbicki Zbigniew Tadeusz, *Żmiąca w pół wieku później*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1963.

5 Warto podkreślić, że autor rozpoczyna pisanie historii chłopów żmiąckich od 1370 roku (s. 93).